Tělovýchovné spolky a turnerské hnutí jako nástroje sudetoněmecké iredenty: Podíl sudetoněmeckých tělovýchovných organizací na rozbití československého státu

Sport Clubs and the Turner Movement as Instruments of the Sudeten German Irredentists: The Role of Sudeten German Sport Organizations in Breaking-up Czechoslovakia

SANDRA ŠTOLLOVÁ¹

Abstract: *The Turner movement, founded in the beginning of the 19th century by Friedrich L. Jahn, played an important role in organizing leisure time activities of the Sudeten German population during the first half of the 20th century. After splitting from the Austrian Turners, the Sudeten German Turners took over not only the methodology of practice, but also incorporated some of their ideological standpoints. At the beginning, Sudeten German Turner clubs considered themselves apolitical; the main goal of the Sudeten German Turners was physical and moral education of youth. Notwithstanding this original purpose, over time they became a political tool for Sudeten German political representation and executors of various forms of sedition towards the Czechoslovakia. Not even strong ideological contradictions within the Turner movement stopped it from becoming isolated from other Czechoslovak sport organizations and from disseminating pan-German goals and ideas in Czechoslovakia. The Turners provided Sudeten German youth not only with physical education; the organization became an influential tool of socialization as well. This paper reveals the political goals of Sudeten German Turner clubs in the terms of its historical development and provides an overview of the most important Sudeten German Turner club DTV (Deutscher Turnverband). It also clarifies how, the originally physical education-orientated DTV contributed to the breaking-up of Czechoslovakia.*

Keywords: *turners, gymnastics, sport, Germany, Czechoslovakia, Friedrich Ludwig Jahn, DTV (Deutscher Turnverband), DT (Deutsche Turnerschaft), TD (Turnkreis Deutschösterreich), Sudeten German Irredentist, Konrad Henlein*

¹ Katedra politologie a mezinárodních studií, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni / Department of Politics and International Relations, Faculty of Arts, University of West Bohemia. E-mail: stoll@kap.zcu.cz

1. Úvod

Turnerské hnutí založené Friedrichem L. Jahnem a Ernstem W. B. Eiselenem na počátku 19. století bývá v literatuře často spojováno s doktrínou nacionalismu a myšlenkami německé národní pospolitosti, které měly obhájit existenci pruského státu ve složité mnohonárodnostní situaci středoevropského prostoru. V průběhu let se turnerské hnutí ze své původní romantické podoby značně proměnilo a přetavilo do podoby tělovýchovných organizací, které nacionalistickou politiku a velkoněmecké ideály prosazovaly různými způsoby.

Předložený text představuje turnerské hnutí a jeho vývoj v čase s hlavním zřetelem na turnerství ztělesněné sudetoněmeckými tělovýchovnými organizacemi. Cílem textu je posoudit, zda tyto organizace měly vliv v sudetoněmecké politice, popř. zda jí byly samy ovlivňovány a následně objasnit, do jaké míry měly tyto případné vazby vliv na etablování německého národního hnutí. Dále je cílem textu zhodnotit, zda tyto spolky vyvíjely nějakou formu protistátní činnosti a usilovaly o destabilizaci československého státu. V návaznosti na to bude nastíněno, jakým způsobem k tomu docházelo.

Stat' je rozdělena do pěti sekcí. Po Úvodu následuje druhá sekce, která představuje okolnosti vzniku turnerského hnutí a vývoj turnerstva v Rakousku a Prusku, resp. v Německu až do vypuknutí 1. světové války. Třetí sekce seznamuje čtenáře s myšlenkovým pozadím turnerského hnutí. Čtvrtá a nejrozsáhlejší sekce je věnována již konkrétním tělovýchovným organizacím a spolkům, které na původní turnery ideově i praktickou činností navazují. Pozornost je s ohledem na výše uvedené výzkumné otázky soustředěna především na německé organizace, působící v československém pohraničí. Větší část textu je věnována DTV – *Deutscher Turnverband*, Německému turnerskému svazu, který byl nejvýraznějším následníkem Jahnova hnutí. Stručněji jsou pak představeny ostatní tělovýchovné spolky a jejich činnost. Tuto sekci uzavírá přehled německých tělovýchovných organizací působících v ČSR. Pátá sekce se pak zabývá vývojem turnerstva před vypuknutím 2. světové války a poukazuje na propojení tělovýchovy s německými nacionalistickými politickými stranami DNP, DNSAP a Henleinovou SHF, resp. SdP.

Zvolená struktura textu má čtenáře seznámit s vývojem turnerského hnutí tak, aby bylo možné pozorovat jeho postupné prorůstání s německým národním hnutím, ale také vnitřní spory, které ho rozdělovaly. Zároveň se text snaží ukázat na rostoucí politizaci turnerstva, související se změnou politického vedení v Německu ve 30. letech a důsledky, které tato změna turnerskému hnutí přinesla. Analyzované období končí vypuknutím 2. světové války, která turnerské hnutí značně poškodila, což však neznamenal jeho definitivní konec.²

V českém i v zahraničním prostředí se setkáme s množstvím literatury zabývající se česko-německými vztahy se zaměřením na sudetoněmeckou

² Po 2. světové válce bylo turnerské hnutí reorganizováno a jeho aktivity pokračují dodnes.

problematiku. Zpravidla se jedná o práce historiků, zaměřené na obecný vývoj česko-německých vztahů a jen okrajově se v této literatuře objevují zmínky o sudetoněmeckých tělovýchovných organizacích a jejich vazbách na konkrétní politické subjekty. V českém prostředí je k tématu sportu a tělovýchovných spolků dostupná řada publikací, nicméně většina textů postrádá ambice sledovat propojení těchto uskupení s politikou a informuje výhradně o sportovní a výchovné činnosti organizací. Na tomto místě je tedy třeba vyzdvihnout práci Michala Buriana, který se ve své publikované disertační práci (2012) zabýval právě otázkou propojení tělovýchovných organizací s německou nacionální politikou a předložil podrobnou a na rozsáhlém primárním výzkumu založenou studii Německého turnerského svazu. V podobném duchu pak vznikla řada cenných příspěvků Marka Waice (viz Waic a kol. 2008; Waic 2013; Waic 2016), zmínit k tématu lze však i příspěvky Tomáše Kaspera, Jaroslava Šebka či Věry Olivové. V německy hovořícím prostředí je pak pro novodobé dějiny turnerského hnutí zásadní práce historika Andrease Luha (1988), který se zabývá přímo dějinami Německého turnerského svazu v Československu. Dále můžeme zmínit práci Rudolfa Jahna, která k tématu přispívá zachycením a analýzou projevů Konrada Henleina, či rozsáhlou práci Johanna W. Brügela.

Analýza výše uvedených i dalších dostupných zdrojů vede k několika závěrům. Jedním z nich je skutečnost, že činnost sudetoněmeckých turnerských organizací prokazatelně přispěla k narušení Československa, ačkoliv nebyla jediným faktorem, který vedl k rozpadu státu. K omezené možnosti československých úřadů zasáhnout vůči protistátním aktivitám turnerů patrně přispěla jak nezralost právního prostředí mladého československého státu, tak i jeho snaha o liberálně-demokratický přístup ke spolkovému životu, limitující vůli státu zasáhnout vůči rušivému elementu.

2. Turnerské hnutí: vznik a vývoj turnerstva do 1. světové války

Kořeny turnerského hnutí bychom mohli hledat již v prvním desetiletí 19. století v souvislosti s proti francouzským odbojem. Francouzský vliv, rozšířený v Evropě v důsledku napoleonských válek, byl zejména v Prusku konfrontován s vlnou silného vlastenectví, vycházejícího především z pruské armády. Ta byla pod tíhou válečné porážky u Jeny v roce 1806 nucena přistoupit k reformám a modernizaci. Jelikož ale nebylo na základě mírových smluv možné rozšířit počet vojáků ve zbraní,³ začaly se po boku vojska formovat mládežnické spolky a organizace, které podporovaly různé formy fyzického cvičení od jednoduché gymnastiky až po vojenský výcvik se zbraněmi. Jedním z hlavních center proti francouzského odboje byl Berlín, kde v roce 1810 vznikla samotná turnerská cvičení (Olivová 1979: 478–481).

³ Počet vojáků pruské armády byl Tylžským mírem z roku 1807 omezen na 42 000.

Pruskou porážku u Jeny nesl velmi těžce také Friedrich Ludwig Jahn, autor knihy *Deutsches Volkstum* (1810), ve které kritizuje pruskou aristokracii a vznáší návrhy na reformu pruské armády ve smyslu odstranění žoldáků a zavedení branné povinnosti. Právě Jahn je považován za zakladatele turnerských cvičení, která vznikla za jeho pedagogického působení na soukromé škole (Plamannův ústav) v Berlíně (Lutz 1976: 6, 13). Po boku svého kolegy Karla Friedricha Friesena, který se věnoval výuce šermu, jízdě na koni a voltižování, a který dal svým vedením vzniknout odbojným studentským spolkům zvaným *Burschenschaft* a snad i zárodku pozdějšího Německého spolku (*Deutscher Bund*), začal Jahn prosazovat nové formy cvičení pro městskou mládež (Olivová 1979: 482; Bertsch 2011). Základem pro ně se stala GutsMuthsova gymnastika.⁴ Se svými žáky cvičil Jahn na vojenském cvičišti v Hasenheide, hned za hradbami města. Princip cvičení se veskrze podobal sokolským sletům, cvičení ale podléhalo přísné organizaci a disciplíně. Cvičící rozdělení do skupin měli na cvičišti stálé místo, cvičení bylo časově přesně ohraničené a od cvičících byla vyžadována docházka a striktní dodržování pravidel cvičení. Jednota cvičících byla stvrzena úborem, který měl vést k překlenutí sociálních rozdílů mezi cvičícími (Olivová 1979: 487), stejně jako třeba komunikace mezi jednotlivými turnery, kteří mezi sebou zásadně používali oslovení „Du“, tj. „Ty“ a rezignovali tak na vykání, symbolizující rozdíly ve společenském postavení (Eisenberg 1996: 20–21). Cvičení bylo Jahnem koncipováno jako celostní a zahrnovalo klasické gymnastické i atletické prvky, doplněné o prvky jiných disciplín. Kombinovalo rychlostní i vytrvalostní běhání, běhání se záteží, skoky, posilování a protahování např. s plaváním, šermem nebo zápasením. Cvičenci využívali také tělocvičné nářadí a pomůcky, obvyklá byla bradla, kuň, hrazda, ale třeba i provazy nebo stromy, na které šplhali. Cvičení zahrnovala např. i simulovaný boj nepřátelských skupin, ke kterým Jahn využíval možnosti okolní přírody, nejčastěji boj v lesích (Pfister 2003: 66).

Tato cvičení, která Jahn nazval slovem „Turnen“,⁵ se stala rychle populární a počet účastníků kontinuálně rostl. Souběžně se turnerské hnutí začalo šířit do jiných pruských i německých měst,⁶ která Jahn osobně navštěvoval a pomáhal

⁴ První ucelený soubor tělesného cvičení, jehož autorem byl Johann Christoph GutsMuths (1759–1839). S Jahnem se setkal v roce 1807 v Jeně (Bertsch 2011). GutsMuths vypracoval komplexní systém gymnastických cvičení, který doplnil jinými druhy sportovních aktivit pro chlapce i dívky. Soustředil se rovněž na spojitost fyzického vzdělávání s pobytem v přírodě a na hru jako nástroj rozvoje tělesné kondice (Malcolm 2008: 124).

⁵ V německém jazyce tehdy neexistující slovo zavedl Jahn na základě svého vlastního studia lingvistiky a regionálních dialektů. Jahn vycházel ze starého pojmu „torner“, což bylo označení pro válečníka (Eisenberg 1996: 19–20 srov. Pfister 2011). Z kořene slova „turn“, tedy cvičit, vzniklo několik dalších pojmů: „Turnerschaft“ – turnerstvo, gymnastický klub, „Turnplatz“ – cvičiště, „Turnwart“ – hlavní cvičitel, nebo „Turnverein“ – turnerský spolek či klub (Snyder 1969: 25; překlad do češtiny autorka).

⁶ V roce 1818 se celkový počet turnerských spolků ve všech německých státech blížil 12 000 (Krüger 2013: 1589).

společná cvičení organizovat (Eisenberg 2008: 19; Merkel 2003: 74). Společně s kolegou Ernstem Eiselenem doprovodil turnerská cvičení knihou *Deutsche Turnkunst* (1816), kde přiblížil svou ideu vzniku německého národního vědomí, orientovaného vůči napoleonskému útlaku a směřujícího k vytvoření silného národního státu (Saure 2009: 369). Jahnovo nacionální cítění se projevovalo i během turnerských cvičení, která byla prokládána zpíváním oslavných národních písní a přednáškami o národních dějinách. Ve své knize (1810) vybízí Jahn ke sjednocení roztržitého německého území a vytvoření silného státu, který by mohl konkurovat napoleonské Francii (viz také Lutz 1976: 7; Mosse 1996: 43–44).

Turnerská cvičení tak byla Jahnem koncipována jako fyzická, ale i mentální příprava na odražení francouzských okupačních sil.⁷ Je třeba zmínit, že byť byl Jahn později některými označován za pravicového radikála, jeho pohnutky nebyly výlučně politické povahy. V atmosféře národnostních bojů a v době působení osobností jako byl Johann Gottlieb Fichte, Ernst Moritz Arndt nebo Friedrich Schleiermacher, byl i Jahn sám ovlivněn spíše kulturním, do malé míry pak politickým nacionalismem (Eisenberg 1996: 17). To dokazuje i skutečnost, že cíl sjednotit Německo přetrvál i po porážce Napoleona u Lipska v roce 1813. Po Vídeňském kongresu Jahn dále kritizoval vládní politiku a rozdrobenost německého státu, což po několika excesech vedlo v roce 1819 k zákazu turnerského hnutí.⁸ Činnost turnerů byla pozastavena tzv. Karlovarskými dekrety, které omezily rovněž činnost jiných nacionálních spolků a studentských radikálních hnutí, např. známých *Burschenschaftů* (Hofmann a Pfister 2004: 12). Turneri, považovaní nyní pruskou vládou za součást nacionálního hnutí, stanuli v opozici vůči novému politickému řádu Německého spolku (Snyder 1969: 29). Řada turnerů kvůli zákazu činnosti emigrovala do Spojených států amerických, Anglie či Švýcarska,⁹ Jahn byl zatčen, cvičiště uzavřena a nastalo období zákazu cvičení zvané *Turnsperre*. Turnerská cvičení byla nahrazena na určitou dobu

⁷ Jahn usiloval o vytvoření fyzicky zdatného zdravého jedince s určitým mentálním zakotvením v německé kultuře a jazyku. Snažil se proto koncipovat cvičení tak, aby šlo ruku v ruce s lingvistickými a kulturními kořeny jedince (Merkel 2003: 72–73; Saure 2009: 370). Proto také gymnastická cvičení doplnil specifickým jazykem, jehož slova sám utvářel (jednalo se asi o šedesát nových německých slov, která vznikla přidáním předpony „Turn“, viz výše) (Eisenberg 1996: 20). Snaha o propojení tělesného i duševního výcviku a „německost“ turnerského cvičení je patrná i z oficiální tiskoviny Německého turnerského svazu (DTV): „*Turnen in Jahn'schen Sinne ist nicht Leibeserziehung allein, sondern Deutscherziehung an Körper, Geist und Seele*“; „Cvičení v Jahnovském smyslu není jen samotná tělovýchova, nýbrž i výchova těla, ducha a duše k německosti“ (Deutscher Turnverband [nedat.]: 8; přeloženo autorkou, originál švabachem).

⁸ Příkladem byla protivládní demonstrace na velké slavnosti u hradu Wartburg v roce 1817, na které se turneri podíleli a rovněž i vražda pruského vládního rady Kotzebue, otevřeného odpůrce turnerů, kterou vykonal údajně jeden z členů studentského Burscheschaftu a turner Karl Ludwig Sand (Krüger 2013: 1589; Reinhardt 2008: 81).

⁹ V těchto zemích založili vlastní turnerské spolky a přispěli tak k rozšíření turnerství mimo hranice německého prostoru.

švédskou gymnastikou a rytířskými souboji. I přes oficiální zákaz však turnerská cvičení nevymizela. Turneři se na určitou dobu pouze stáhli z veřejných cvičišť a scházeli se v soukromí a ve veřejném prostoru začal být namísto „Turnen“ více užíván pojem gymnastika (Hofmann a Pfister 2004: 12–13; Krüger 2013: 1589).

S nástupem nového panovníka Friedricha Viléma IV. v roce 1842 začala být tělesná cvičení opět zaváděna do škol. Revoluční rok 1848 však některým turnerským hnutím přinesl zklamání. Liberálně-demokraticky založené turnerské spolky byly opět zakázány nebo z politických důvodů pronásledovány, což mělo na druhé straně na rozšiřování turnerských cvičení ve světě podobný dopad jako předešlé období *Turnsperre*. Někteří turneři neklidnou Evropu opustili a odcestovali do USA, kde založili vlastní turnerské organizace a pokračovali v liberální tradici turnerských cvičení (Lutz 1976: 25), zatímco po porážce liberálně-demokratických proudů v roce 1848 a s pozdějším nástupem Bismarckovy mocenské politiky v Německu došlo naopak k oživení nacionálního tábora a tím pádem i nacionalistických turnerských hnutí.¹⁰ Hlavním cílem turnerů od 60. let 19. století již nebylo prosazení liberálních ideálů, nýbrž vznik jednotného a silného německého státu. Podstatně se proměnila také členská základna turnerských hnutí. Namísto studentů a mladých radikálů se mezi turnery častěji objevovali umělci či příslušníci městské buržoazie (Krüger 2013: 1591–1593).

Turnerská hnutí na mnoha místech Německa časem logicky přistoupila k možnosti založení střešní organizace. Sjednotit turnery bylo logickým krokem i s ohledem na expanzivní politiku německého státu, která zvyšovala význam fyzického výcviku obyvatelstva (Olivová 1979: 502–504). Určité pokusy o vytvoření jednotné turnerské organizace byly podniknuty již v roce 1848. Vzniklé skupiny se však, jak bylo již nastíněno výše, nedokázaly sjednotit kvůli odlišným politickým názorům a postupně zase zanikly. Jedinou přeživší organizací byl *Deutscher Turnbund*, předchůdce celonárodního a pro vývoj turnerského hnutí elementárně důležitého *Deutsche Turnerschaft* (DT) (Hofmann a Pfister 2004: 15–16).

Organizace byla založena v roce 1868 a stala se největší sportovní a tělovýchovnou organizací na světě (před vypuknutím 1. světové války bylo pod DT organizováno 11 500 turnerských klubů, čítajících 1,4 milionu členů). Činnost klubů sdružených v DT byla velice široká a v mnoha ohledech přesahovala tělovýchovné

¹⁰ Na konci 50. let byl vývoj tělesné výchovy v Prusku poznamenán tzv. sporem o bradla (*Barrenstreit*). Jednalo se o otevřený konflikt dvou táborů, na jedné straně příznivců švédské gymnastiky, na druhé straně turnery samotnými. Spor byl veden o přítomnost bradel a hrazdy v pruských tělocvičnách a hřištích, což odmítali zastánci švédské gymnastiky a Lingova gymnastického systému. Nejsilnějším proponentem tohoto druhu cvičení byl německý důstojník a učitel Hugo Rothstein, který se při opakovaných návštěvách Švédska s Lingovou gymnastikou ztotožnil a hodlal ji prosadit i v Prusku – skutečná podstata sporu však byla spíše hodnotová a přenesla se i na půdu parlamentu. Ze sporu vyšli vítězně turneři, kteří i díky politickým okolnostem doby obhájili své gymnastické a cvičební postupy jako výchozí pro výcvik ve školách i v armádě (Pfister 2003: 81–82).

poslání organizace. Aktivita jednotlivých spolků byly koncipovány i s ohledem na výchovnou, pedagogickou a kulturní činnost cvičenců. Neopomenutelná byla také sociální a integrační funkce DT, která spojovala tisíce rozličných spolků a platila za lobby prosazující tělesnou výchovu na vzdělávacích institucích napříč celým německy hovořícím prostorem (Krüger 2013: 1594). V době vzniku DT se již organizovalo také turnerstvo v Rakousku. Pod německý DT byli rakouští turneři začleněni jako *XV. Turnkreis Deutschösterreich*,¹¹ kam spadali i němečtí turneři v českých zemích.¹² Od první slavnosti v Coburgu v roce 1860, která předeslala vznik DT, se pak společné turnerské slavnosti pod záštitou DT konaly pravidelně až do začlenění turnerů do nacistického Říšského svazu pro tělesná cvičení (Pfister 2011).^{13,14} Cíl Friedricha Ludwiga Jahna i naprosté většiny turnerů byl naplněn nejen vznikem této jednotné organizace všech turnerů, ale především pak válečnou porážkou Francie v roce 1870 a o rok později i vznikem jednotné německé říše.

3. Ideové kořeny turnerského hnutí

Turnerská cvičení vznikala v rozdrobeném německém prostoru oslabeném okupací napoleonských vojsk. Tato realita a duch doby zásadně formovaly uvažování turnerů o prostředí, ve kterém žili, a zcela logicky i cíle, ke kterým směřovali, byť ne politicky, nýbrž prostřednictvím kulturního a tělesného rozvoje. Tělesný rozvoj byl uskutečňován procvičováním těla, kulturní rozvoj spočíval ve výchově k němectví, budování národního ducha a odmítání všech dezintegrujících cizorodých prvků (Hahnová 2014: 329). Friedrich Ludwig Jahn ve svém patriotistickém *Deutsches Volkstum* (Jahn 1810: passim) na tehdejší situaci reaguje popisem vnitřní i vnější podoby jednotného německého státu, jehož založení se následně stává i cílem celého turnerského hnutí. Jahnovým nejvyšším cílem byl vznik svobodného, národního, lidem chráněného ústavního státu, který bude ctít principy sociální spravedlnosti a rovnoprávnosti jeho občanů. Svoboda lidu ve spravedlivé

¹¹ Německo-rakouský turnerský kraj, poslední z celkových patnácti turnerských krajů. V době prvního sjezdu tvořilo kraj 49 jednot, z čehož bylo 15 českých a 5 moravských. Sídlem kraje se stalo Brno (Šinkovský 2008: 12).

¹² Do roku 1975 existoval *Deutscher Turnerbund in Böhmen*, samostatný český turnerský svaz, ale na základě dohody s jednotlivými vedoucími českých turnerských spolků Svaz německých turnerů v Čechách zanikl a české turnerstvo bylo rovněž začleněno pod XV. kraj *Deutschösterreich* (Šinkovský 2008: 15).

¹³ Jistý útlum spolkové činnosti byl patrný pouze v 70. letech 18. století v souvislosti s hospodářskou krizí.

¹⁴ Tím činnost většiny turnerských spolků i jiných sportovních klubů skončila. Došlo ke kompletní restrukturalizaci klubů a k omezení samosprávné činnosti a liberálně-demokratické principy organizace spolků byly nahrazeny vůdčím principem. Rozhodování již nevycházelo ze svobodného hlasování členstva, nýbrž z libovůle příslušníků NSDAP. Po vzniku *Hitlerjugend* pak pozbyla existence turnerských a sportovních klubů smyslu, jelikož veškeré organizované sportovní aktivity se přesunuly právě do *Hitlerjugend* a přeměnily se v polo-vojenský trénink (Krüger 2013: 1597).

společnosti byla ideálem, pramenícím z Jahnova patriotismu a romantického, chvílemi až iracionálního vnímání dějin. V konfrontaci s politickou realitou francouzské okupace se však Jahnovo myšlení nacionalizovalo do silně nepřátelské protifrancouzské podoby. Jahnova orientace na německý národ místy hraničí s obecným odporem k národům jiným a v jeho díle se místy objevují rasově vyhraněné, zejména antisemitské narážky (Luh 1988: 19).

V nacionalistickém duchu se turnerské hnutí vyvíjelo po celou dobu působení Jahna a do praktického cvičení se z Jahnovy rétoriky dostávaly určité prvky vyjadřující odpor a obranu vůči okupantům. Většinou nabíraly formu bojových her nebo zápasení, nikdy ale nedošlo k jejich formalizování (Merkel 2003: 72). Všechna cvičení zůstávala volnou a svobodnou aktivitou koncipovanou za účelem posílení těla i ducha, a i přes Jahnovy politické kontakty a silné národní cítění nebyla cvičení zneužívána k vojenským, resp. politickým účelům. Mezi Jahnovskými turnery také nikdy neexistovaly hierarchické vazby a vztahy nadřízenosti a podřízenosti. Turnerská hnutí byla vždy založena na společenské i rasové rovnosti všech cvičenců a skrze jednotné úbory, společná cvičení a vzájemnou spolupráci spolků mělo turnerství napříč společností spíše funkci integrační (Eisenberg 1996: 18–21). Jisté diskrepance mezi jednotlivé spolky později vnášely politická ideologie či náboženství, ale podstata existence turnerských jednot zůstávala ve cvičení samotném, nikoliv v politické agitaci. Tato situace se pak samozřejmě radikálně změnila ve 20. a 30. letech v Německu s nástupem hnutí národního socialismu, kterým byl však popřen samotný účel existence turnerských hnutí a z rozhodování o vlastním směřování se vytratila veškerá svoboda (Krüger 2013: 1597).

Co se týče ideových zdrojů turnerského hnutí, v pozadí turnerského myšlení nestála ideologie tak, jak ji chápeme dnes. Turneři byli silně ovlivněni výše zmíněným francouzským okupačním útlakem a lze je chápat za integrální součást německého nacionálního hnutí, vznikajícího tzv. „zdola“, tj. přirozeně v samotné společnosti (Krüger 2013: 1588). Tento proces dokládá i tvorba některých významných autorů, zejména spisovatelů a filosofů, kteří přispívali k formování dobového myšlení a jejichž názory na společenskou situaci se v některých ohledech shodovaly s cíli turnerského hnutí. V první řadě lze zmínit myšlení filosofa a jazykovědce Johanna Gottfrieda von Herdera. Podle něj na konci vzdělávacího procesu mělo dojít k dosažení individuality ve smyslu osvobození, ale nikoliv jen lidské bytosti, nýbrž celého národa. Přirozené odlišnosti národů by měly být podporovány rozvíjením národních jazyků a především národních kultur. Silný vliv osvícenství posílil Herderovu argumentaci ve prospěch očištění německého jazyka od latinských, resp. francouzských vlivů a využití vybraných momentů historie ke konstrukci německé identity (Merkel 2003: 75). V podobném duchu byla interpretována filosofie Johanna Gottlieba Fichta a tvorba spisovatele Ernsta Moritze Arndta. Oba autoři spatřovali nebezpečí pro německý prostor v Napoleonovi a s Herderem sdíleli vizi osvobození německého národa skrze rozvoj jazykové a kulturní vzdělanosti. Fichte klade velký důraz také na odstranění

individuality jedince a vyzývá k pospolitosti všech příslušníků německého národa. Cizí vlivy hodnotí jako nebezpečné pro přežití Německa a posiluje tak již existující antipatie nejen vůči Napoleonovi, ale vůči všemu francouzskému (Greenfeld 1992: 365, 368). Zajímavý otisk zanechala v turnerském hnutí i filosofie Georga W. F. Hegela, v jejímž centru stojí svoboda člověka ve státě a způsob jejího dosažení. Hegel se soustředí na myšlení a ideje, které vidí jako nadřazené materiálním aspektům lidského života. Tělesnou schránku považuje za pouhého vykonavatele příkazů nadřazené mysli. Praktické důsledky Hegelovy filosofie pro turnerské hnutí spočívaly ve standardizaci a formalizaci cvičení, což se od poloviny 19. století začalo odrážet i na výuce v pruských školách (Merkel 2003: 76).

Nejvýznamnějším ideovým zdrojem pro turnerstvo byla však kniha, jejímž autorem byl sám zakladatel turnerských hnutí Jahn. Svě druhé dílo *Deutsches Volkstum*¹⁵ publikoval v roce 1810 v návaznosti na předchozí silně patriotistický spis *Über die Beförderung des Patriotismus im preussischen Reiche* (1800). *Deutsches Volkstum* začíná silnou kritikou pruské společnosti a rozdrobenosti státu (Jahn 1810: 35–48) a dále zde Jahn rozvíjí představy o tom, jak by měly být organizovány dílčí části společnosti (Jahn hovoří např. o státní správě, nové německé ústavě, školství a vzdělávání, roli církve apod.) a co je zapotřebí k tomu, aby došlo ke sjednocení Německa. Tématu národnosti věnuje největší část svých úvah. Kromě neustálých odkazů k osvojení německého jazyka, četbě německých klasiků, studiu německé historie a vzdělávání mladých lidí (propojení duševní a fyzické výchovy) (viz kapitolu „*Ein Wort über Erziehung*“, Jahn 1810: 169–276) Jahn povzbuzuje k utužování národního sentimentu prostřednictvím oslav lidových svátků, posilování německých zvyků a tradic, rozvoje německé kultury a oslavováním významných německých, resp. germánských osobností (Jahn 1810: 323–361). V *Deutsches Volkstum* se pokouší představit ucelenou vizi přeměny pruské, resp. německé společnosti v německý národ skrze výchovu uvědomělých jedinců, kdy německost prolíná každou etapu jejich existence od dětství až po dospělost. Jahn tak vytváří zároveň i propracovaný pedagogický systém. Kromě gymnastických aktivit a fyzického tréninku mládeže markantně přispívá i tradici německého nacionálního myšlení, protože ho někteří významní němečtí autoři (Heinrich von Treitschke, Ernst Moritz Arndt, z pozdějších př. Klemens Wildt) označují s nadsázkou za buditele německého národa (Snyder 1969: 38–40).

Jahnův nacionální sentiment musí však být interpretován v dobovém kontextu. Jahn přes svůj důraz na silný sjednocený národ vytvořil koncept výchovy mládeže směřující k univerzálnímu vzdělání, respektu k lidským právům a

¹⁵ Překlad do češtiny by směřoval k pojmu „německý národní ráz“, popř. „německá národnost“. Pojem „Volkstum“, překládaný z němčiny jako „národnost“, vychází ze slova „Volk“, tj. „lid“. Volkstum tak směřuje k národnosti, která není univerzální, nýbrž specificky německá, protože vychází z „Volk“, tedy z lidu. Pojem se někdy objevuje také ve spojitosti s tzv. „völkische Ideologie“, lidovou ideologií, která v obecné rovině označuje ideové zdroje německého nacionalismu.

k zásadám konstitucionálního vládnutí a svobody. Jahnův antagonistický postoj vůči absolutistické vládě, potvrzený i jeho pozdějším uvězněním a zákazem turnerských cvičení, byl od počátku motivován snahou o etablování svobodné společnosti, avšak v rukou extremistů se později tato myšlenka snadno přetavila v politicky radikální vizi o společenském uspořádání jakožto i způsobech jeho dosažení (Lutz 1976: 23–24).

Současný německý historik Andreas Luh (1988) však tvrdí, že mezi turnery, zejména tedy rakouskými, se rasistické, antisemitské, antiklerikální, antisocialistické, protihabsburské a všenněmecké myšlení šířilo ještě před převzetí moci nacisty, a sice už od konce 19. století a bylo dokonce zakotveno i ve stanovách některých turnerských organizací. Dominantní byly prvky „völkisch“ nacionalismu, který se opírá o vybrané koncepty Darwinovy teorie přírodního výběru a německému národu připisuje výsadu vůdcovství mezi národy ostatními. Luh akcentuje i přítomnost prvků rasové ideologie. Silně zastoupeny byly dle autora zvláště u sudetoněmeckého turnerstva, objevovaly se v oficiálních tiskovinách, které odkazovaly na pseudovědecké spisy Arthura Gobineaua,¹⁶ Houstona Stewarta Chamberlaina¹⁷ nebo Hanse Günthera¹⁸ (Luh 1988: 50–55). Uvedený názor podporují i jiní autoři, např. Liah Greenfeld, která tvrdí, že německá identita byla od svého počátku koncipována jako rasová a vznikala na bázi antagonismů vůči veškerým cizím vlivům. Podle Greenfeld se rasové myšlení objevovalo už u Jahna, od kterého jej přebírali další autoři jako např. již zmíněný Arndt nebo německý básník, filosof a filantrop Friedrich Schlegel, kteří tyto myšlenky uváděli do společnosti prostřednictvím své literární tvorby (Greenfeld 1992: 369). Výjimkou nebyly podle některých autorů ale ani ostré verbální výpady vůči židovskému obyvatelstvu, doprovázené odmítáním judaismu, ale i jiných forem náboženství.¹⁹

¹⁶ Francouzský antropolog a spisovatel, autor v roce 1853 poprvé publikované knihy *Esaj o nerovnosti lidských plemen* (1942a; 1942b), která se stala velmi vlivnou především v Německu. Autor v knize hledá příčiny zániku civilizací a za nejhorší příčinu označuje míšení lidských ras. Rasy rovněž klasifikuje a připisuje jim různé vlastnosti. Nelze si nepovšimnout, že z jeho „srovnávací studie“ vychází nejlépe rasa bílá, konkrétně její árijská větev (Gobineau 1942a: passim).

¹⁷ Britský autor a pangermán. V roce 1899 vydal dílo *Základy devatenáctého století*, ve kterém v nezpochybnitelné návaznosti na některé Gobineauovy myšlenky rozvíjí teorii o křížení ras a postuluje závěr, že rasy je možné cíleně šlechtit. Vrcholem již několik století probíhajícího křížení je podle něj rasa árijská, specificky její odnož árijských Germánů (Chamberlain 1899: 725).

¹⁸ Německý rasový vědec a eugenik, člen NSDAP a hlavní proponent nacistické rasové ideologie. Je autorem spisu *Rassenkunde Europas* (1929), což lze do češtiny přeložit jako „rasová nauka Evropy“. Ve své knize identifikuje několik lidských ras. Dominantní rasou je podle Günthera rasa nordická, kterou spojuje s perskou a helénskou civilizací a připisuje jí řadu superlativů. Odrázem antických civilizací v dnešní společnosti jsou podle Günthera, zjednodušeně řečeno, vysocí stíhlí Evropané s bílou kůží, světlými vlasy a modrýma či šedýma očima.

¹⁹ V návaznosti na Schönererovo hnutí *Los von Rom* odmítaly některé turnerské jednoty např. jezuitství nebo katolické křesťanství jakožto náboženství vycházející z judaismu (Luh 1988: 59).

Toto tvrzení dokládá i fakt, že silným ideovým zdrojem pro rakouské a do jisté míry i české turnerstvo bylo také pangermánské smýšlení Georga von Schönerera, rakouského politika a člena Německé pokrokové strany. Schönerer byl nekritickým obdivovatelem Německa a na veřejnosti se netajil svými protimonarchistickými, rasistickými a především antisemitskými názory. V opozici vůči liberálním proudům rakouské politiky kritizoval existenci Habsburské monarchie a akcentoval nutnost připojení Rakouska k Německu (Schorske 1967: 350–352). Schönererův vliv se od 80. let 19. století mezi rakouskými turnery šířil prostřednictvím umělců a mladé inteligence. Německé turnerské jednoty v Sudetách po odštěpení od rakouského turnerstva tento nově nastolený diskurs ochotně následovaly. Až na konci 20. let vliv schöneriánství mezi sudetoněmeckými turnery slábne a stejně tak do pozadí ustupují protižidovské a jinak rasově vyhraněné útoky. V národnostně promíchaném prostoru, kde i řada německých turnerů měla negermánský původ, začal být pojem „Volksgemeinschaft“ („národní pospolitost“) vnímán spíše jako společenství založené na sdílené kultuře, jazyku a historii, než rase. Ve 30. letech mladší generace sudetoněmeckých turnerů dokonce navazuje vztahy s křesťanskými turnery (což je zcela v protikladu se schönererovským hnutím *Los von Rom*, viz níže) a některé jednoty tou dobou dokonce omezují, nebo ze svých stanov zcela vypouštějí árijský paragraf (Luh 1988: 62–63).

Po konsolidaci politické moci nacisty však nahradil liberální organizaci a autonomní správu německých turnerských spolků vůdcovský princip a spolky se staly de facto instrumentem nové politické reprezentace. Mezi turnery v Rakousku a v Sudetech našel nacisty prosazovaný světónázor logicky větší podporu, ačkoliv k určitým ideovým střetům docházelo i nadále (viz níže *Kameradschaftsbund* a vliv Othmara Spanna). Reorganizace struktury turnerstva, změna vedení a rozpuštění některých sportovních spolků byly však poměrně jasným ukazatelem, jakou cestou by se turneři měli dále vydat (Krüger 2013: 1597). O dalším ideologickém vývoji hnutí v předválečné době se již hovořit nedá, jelikož většinu turnerů na konci 30. let postihly armádní odvody.

4. Německé tělovýchovné spolky v ČSR a protistátní činnost spolků

Vratme se nyní opět k vývoji turnerského hnutí. V důsledku celosvětové hospodářské deprese ze 70. let 19. století došlo ve střední Evropě k částečné diskreditaci politického i ekonomického liberalismu a tento vývoj markantně zasáhl i turnery. Zatímco německé turnerstvo zachovávalo liberální vedení organizace²⁰, mezi rakouskými a německými turnery v českých zemích se nebezpečně rozšířily antisemitské názory, vyplývající částečně z výše zmíněného hospodářského úpadku

²⁰ I DT bylo nacionalistickou organizací, jejíž myšlení se slučovalo s velkoněmeckou císařskou politikou. Na rozdíl od rakouských turnerů však nebyl nacionalismus německého turnerstva nikdy motivován etnickou příslušností jednotlivých turnerů a organizace se nechovala rasisticky (Burian 2012: 23).

střední Evropy (Šinkovský 2008: 13–18). Vina za hospodářskou depresi byla některými politickými proudy přičítána hlavně židům. Předním rakouským představitelem antisemitské nacionálně-pravicové politiky byl již výše zmíněný Georg Ritter von Schönerer, vůdce rakouských pangermánů, jehož myšlením bylo rakouské turnerské hnutí silně ovlivněno (Schorske 1967: 351–352).

V dubnu 1887 zanesl vídeňský turnerský spolek do svých stanov tzv. árijský paragraf, tj. podmínku, že členy spolku se mohou stát pouze Němci árijského původu. Židé, kteří byli členy spolku, museli do měsíce ze spolku vystoupit. V dalším roce následovala vídeňský příklad řada dalších rakouských spolků a nakonec i celá Dolnorakouská župa²¹. Jelikož se vedení XV. kraje k situaci nijak nevyjádřilo, byla celá Dolnourakouská župa vyloučena z DT. Rakouské spolky, které přijaly árijský paragraf, časem vytvořily další organizaci *Deutscher Turnerbund* (DTB). XV. kraj tak oproti svým původním cílům čelil narůstající nejednotě (Wildmann 2009: 63–64). V roce 1901 se XV. kraj *Deutschösterreich* a němečtí turneři dohodli na pravidlech vymáhání etnické čistoty turnerů tzv. Lipskými usneseními, nicméně v roce 1904 i přes opakovaná jednání došlo k situaci, k níž se pro názorové rozkoly obou organizací schylovalo již několik let. XV. kraj vystoupil ze střešní organizace DT a založil samostatný *Turnkreis Deutschösterreich* (TD), který se v dalších letech svého působení profiloval jako antisemitská, výrazně nacionální, antiliberalní, antiklerikální a protihabsburská organizace (Šinkovský 2008: 18–29).

Rok 1904 byl v rakouském prostředí mimořádně důležitý pro další vývoj rakouských turnerů. Na konci roku 1903 vzniká v Ústí nad Labem *Deutsche Arbeiterpartei in Österreich* (Německá dělnická strana v Rakousku, dále jen DAP), v jejímž vedení stanuli budoucí přední nacisté. Strana byla založena v reakci na české osidlování severozápadních Čech, které byly proponenty německého dělnického hnutí považovány za německý prostor (Cornwall 1994: 928). Ve srovnání s říšskými politickými formacemi prosazovala strana mnohem radikálnější stanoviska a militantní nacionalismus. Na konci 1. světové války se strana ještě více zradikalizovala a přejmenovala se na *Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei* (Německou nacionálně socialistickou stranu dělnickou, dále jen DNSAP), která otevřeně propagovala myšlenky národního socialismu. Ideologicky se DNSAP v mnohém shodovala s rakouským turnerstvem. Společná idea velkoněmectví však byla upozaděna 1. světovou válkou, do které řada turnerů narukovala a následně i padla. Konec konfliktu navíc přinesl vznik samostatného Československa, na který masa českých Němců reagovala demonstracemi a odporem vůči existenci státu (Burian 2012: 25–31). Zklamání z výsledků 1. světové války posílilo formování sudetoněmecké iredenty a její postupnou separaci od československého státu, což bude patrné z následného popisu činnosti sudetoněmeckých tělovýchovných spolků.

²¹ Župní systém byl výchozím i pro organizaci a strukturu turnerstva.

a. *Deutscher Turnverband (DTV): vývoj turnerstva po vzniku organizace*

Jednou z reakcí na vznik samostatného československého státu ze strany části českých Němců bylo urputnější prosazování vzniku samostatné provincie *Deutschböhmen*, tj. osamostatnění území, které obývalo německé obyvatelstvo českých zemí a jeho následné připojení k Německé říši.²² Zásahy četnictva při domovních prohlídkách u osob podezřelých z protistátní činnosti pak odhalily tajnou přípravu branného odboje proti Československu. Jednou z organizací, která byla za tímto účelem vytvořena, byl *Deutscher Freiheitsbund für Sudetenland*, který měl zřídit *Freiwilliger Sudetenkorps*, dobrovolný, ale ozbrojený sudetoněmecký sbor (Burian 2012: 37). Zvláštními útvary složenými z emigrantů z ČSR byly pak sudetoněmecké batalióny, které plnily funkci pohraniční stráže a zprostředkovávaly příhraniční kontakty. V případě nutnosti však byly připraveny k ozbrojenému zásahu (César a Černý 1992: 125–127). Řada archivních pramenů pak dokazuje existenci dalších sudetoněmeckých spolků, které měly vzniknout s cílem osvobození českých Němců v Československu, reálná kontinuální existence a činnost u většiny z nich však doložena nebyla (více viz Burian 2012: 32–39).

Po obsazení příhraničních oblastí ČSR československou armádou se představitelé turnerských jednot v ČSR rozhodli pro připojení TD k rakouským turnerům, kteří vytvořili spolek *Deutscher Turnerbund*. V mezidobu však československé úřady vydaly zákaz členství spolků registrovaných na území ČSR v jakýchkoliv zahraničních organizacích. Toto omezení donutilo německé turnery z Čech, Moravy a Slezska vystoupit nedobrovolně z TD. Situaci se vedení turnerských jednot rozhodlo vyřešit 23. listopadu 1919 založením nové organizace s názvem *Deutscher Turnverband in der Tschechoslowakei* (Německý turnerský svaz v Československu, dále jen DTV). Tvořen byl turnerskými spolky z patnácti žup (počet žup se postupně proměňoval) a jednotlivé spolky (*Turnvereine*) do něj vstupovaly jako samostatní členové. Vedle československého Sokola se DTV stal největší a nejsilnější tělovýchovnou organizací v ČSR, přestože paralelně vznikaly i jiné tělovýchovné spolky (viz níže). Na rozdíl od nich byl však DTV od počátku své existence protičeskoslovenský a v duchu Jahnovy výchovy usiloval o zachování německosti svých členů (Waic 2016: 84).

²² Přesně týden před vyhlášením samostatného Československa se vídeňští poslanci dohodli na vytvoření tzv. Německého Rakouska. Den po vzniku samostatného Československa, které čeští Němci odmítali, vznikla provincie *Deutschböhmen* se sídlem v Liberci, dále provincie *Sudetenland* na území severní Moravy a Českého Slezska se sídlem v Opavě, na jižní Moravě pak provincie *Südmähren* se sídlem ve Znojmě a na Šumavě *Böhmerwald* se sídlem v dnešním Českém Krumlově (Burian 2012: 33–34). Ačkoliv německé provincie *Deutschböhmen* a *Sudetenland* nebyly teritoriálně spojené s Rakouskem, měly být připojeny k Rakouskému Německu, které se mělo stát součástí Německé říše a tím mělo dojít k naplnění velkoněmecké ideje. Pokus o ovládnutí československého území byl však záhy zmařen obsazením pohraničních oblastí československým vojskem (César a Černý 1992: 114; Křen 2013: 362, 366).

Cíle spolku jsou pregnantně vyjádřeny v brožuře s názvem *Die Völkische Turnbewegung*, vydané DTV po roce 1933.²³ Svaz se prezentuje jako výchovná organizace, jejímž základem je rasově-biologické a národně-sociální smýšlení v kontextu *Gemeinschaft*, tj. německého společenství. Cílem organizace je výchova k přátelství a věrnosti, cti a chrabrosti. Tyto vlastnosti jsou spojeny výhradně s „pravými“ muži. Výchova k mužství, síle a odvaze a potírání jakékoliv zženštilosti a jemnosti mezi muži je hlavní zásadou spolku (Deutscher Turnverband [nedat.]: 12). Politika a stát jsou výhradně mužskou oblastí. DTV po mužích požaduje bezpodmínečnou podřízenost, nesobecké plnění povinností, přesnost, dochvilnost a obětavost. Participace žen na společenském dění necht' je omezena na domácnost a péči o rodinu (tamtéž: 13). Hlavní cíl svazu je pak v tiskovině formulován jakožto „*Herrschaft der völkisch ausgeprägten Seele*“ (tamtéž: 12), což lze velmi volně přeložit jako „vláda lidem / národem zformované duše“ (přeloženo autorkou). Skutečný obsah této myšlenky spočívá zcela evidentně v odkazu k zachování a šíření německví ve všech oblastech společenských aktivit.

Do sporu s československými úřady se DTV dostal již v prvních letech své existence kvůli problematice vyvěšování spolkových praporů v černo-červenozlatých (žlutých) barvách a následně i kvůli turnerskému znaku, který byl tvořen čtyřmi písmeny F (symbolizovat měla počáteční písmena jednotlivých slov Jahnova hesla: „frisch, fromm, fröhlich, frei“, tedy svěží, zbožný, radostný a svobodný). Tento znak byl problematický s ohledem na jeho dvojí podobu. V prvním případě byla čtyři písmena „F“ seřazena horní částí k sobě²⁴, ve druhé byla písmena spojena spodní částí a následovala jedno druhé do tvaru kruhu, který však nápadně připomínal zdvojený hákový kříž (Burian 2012: 56–62).²⁵

Potíže s vyvěšováním zakázané symboliky a upozaďováním československých symbolů na turnerských slavnostech a pochodech prolínaly vztah DTV a československých úřadů ještě po několik dalších let. Faktem však je, že ve 20. letech nebyly československé státní úřady schopny kontinuálního sledování DTV ani jiných sudetoněmeckých organizací s ohledem na konsolidaci nově vzniklého státu a pravidelné prověřování sudetoněmecké spolkové činnosti vešlo do jejich agendy až ve 30. letech. Toto jednání úřadů je často interpretováno jako prosté následování demokratických principů spolkového života v Československu, v souladu se kterým byla většina oficiálních stanov sudetoněmeckých spolků. Pozdější praxe však ukázala, že deklarovaná nadstranickost a apolitičnost těchto organizací byla jen formálním slibem v rozporu s praxí, ve které byly kontakty členů spolků a straníků z DNP a DNSAP naprosto běžné (Waic 2016: 85). 20. léta v historii DTV také znamenala určitou stagnaci, provázenou úbytkem členů a především důsledky hospodářského poklesu v Německu.

²³ Přesný údaj o roku vydání tiskoviny nebyl zjištěn, ve zdroji není uveden.

²⁴ Viz přílohu č. 1.

²⁵ K symbolu viz přílohu č. 2.

Oživení v DTV je spojováno až s přelomem 20. a 30. let, kdy dochází k personálním změnám ve svazu spojeným s příchodem Konrada Henleina. Henlein se stal reprezentantem nové generace turnerů, která na konci 20. let bojovala o vliv v DTV se starší turnerskou generací, prosazující metodiku Friedricha Jahna a ovlivněnou ve 20. letech již irelevantní ideologií Georga von Schönerera. Většina Schönererových příznivců své ideologické postoje nově nacházela v hnutí národního socialismu, zatímco mladí turneři, formovaní vlastními zkušenostmi z 1. světové války, tíhnuli spíše k romantickým a duchovním ideálům, které jim často pomohly dožít konce války.²⁶

Mysticismus a silný cit k přírodě byl patrný v myšlenkovém zázemí spolků jako např. *Wandervogel*. Právě v tomto spolku působil Heinz Rutha (Zimmermann 1999: 42), který se v roce 1923 setkává s Konradem Henleinem a společně s dalšími studenty vídeňské univerzity se stává příznivcem myšlení Othmara Spanna, tzv. spannismu (Burian 2012: 87–89).²⁷ Okruh mladých příznivců spannismu včetně Ruthy vytvořil v roce 1926 skupinu s názvem *Arbeitskreis für Gesellschaftswissenschaften*,²⁸ který si neoficiálně přezdíval *Kameradschaftsbund* (dále jen

²⁶ Není také neobvyklým názorem, že často užívaný termín „Volksgeist“, označující cosi jako ducha národa, vznikl nikoliv v myšlenkách dobových intelektuálů, nýbrž právě v zákopech 1. světové války.

²⁷ Spannismem je označována ideologie rakouského profesora Othmara Spanna, jehož pojetí společnosti a společenského řádu vychází z universalismu a stavovského uspořádání společnosti. Spann chápe lidského jedince ukotveného do společnosti, kde se vyvíjí a od které odvozuje principy svého chování a osobní etiku. Společnost založená na síti vazeb a vztahů je uzavřeným systémem rozděleným na jednotlivé stavy, ve kterém každému jedinci přísluší určitá funkce, odvozená právě od příslušného stavu. Jednotlivé stavy jsou hierarchicky uspořádány a na vrcholu stojí elita (vůdcovský princip), která však na rozdíl od nacistického pojetí není k vedení předurčena biologicky / etnicky, nýbrž duchovně a intelektuálně. V takovém prostředí pak nezbyvá prostor na universalismus, liberalismus, nebo demokracii a vlastně ani pro politické strany, jelikož teritoriální reprezentace obyvatelstva bude nahrazena reprezentací profesní (zde můžeme pozorovat určitou podobnost s korporativními politickými modely) (Haag 1973: 135; Landheer 1931: 241–243). Spannismus by velmi rozšířen mezi sudetskými Němci na konci 20. let 20. století a od ideologie národního socialismu se odlišoval především pojetím vládnoucí elity, definované duchovně, nikoliv biologicky, rasově, jazykově a obecně na etnickém základu, jako tomu bylo v nacistickém pojetí. Obě ideologie byly však stejně nedemokratické v odmítnutí jakéhokoli individualismu a nároku na totální začlenění jedince do společnosti, stejně jako neomezenou mocí státu zasahovat do života svých obyvatel. Spojníkem mezi oběma ideologiemi byl také vůdcovský princip a bezbřehá touha po moci. V důsledku hospodářské krize ve střední Evropě se citelně prohloubily sociální rozdíly ve společnosti, což se dotklo i sudetských Němců. Idea rigidně uspořádané stavovské společnosti nacházela mezi touto společenskou vrstvou silnou odezvu. Podobně tak se (hlavně mezi intelektuální elitou) ujalo Spannovo pojetí národa jakožto duchovně jedinečné komunity, které korespondovalo se sebe-vnímáním sudetoněmecké menšiny v ČSR. Tato představa naplňovala aspekt kulturní příbuznosti sudetských Němců s říšskými nebo rakouskými Němci, ale zároveň ponechávala prostor pro vytyčení svébytnosti sudetoněmeckví (Haag 1969: 99–101).

²⁸ Lze přeložit jako „Pracovní kroužek pro společenské vědy“.

KB).²⁹ Členem byl i mladý Konrad Henlein. „Kamarádi“, prezentující sami sebe jako intelektuální a vědecky orientovanou skupinu, začali brzy usilovat o získání vlivu v sudetoněmecké politice a o postupnou přestavbu společnosti v duchu spannismu. Sami sebe považovali za intelektuální elitu, která měla stanout v čele státu (Haag 1973: 137). Jednou z organizací, kterou členové KB spatřovali jako klíčovou pro realizaci svého cíle, byl i DTV. Ten se Spannův kroužku podařilo ovládnout už v roce 1932, kdy se svazovým vzdělavatelem (tedy jakýmsi ideovým vůdcem) stal Walter Brand, člen KB a Spannův osobní asistent, který obrátne využil své svazové funkce k šíření spannismu (Haag 1973: 139–140; Zimmermann 1999: 42). Už roku 1931 byl navíc náčelníkem DTV zvolen Konrad Henlein, který Branda v jeho vzdělavatelské funkci hojně podporoval (Waic 2016: 88). Henleinova kariéra v DTV byla mimořádně úspěšná a podařilo se mu prosadit řadu inovací, například změnit stanovy svazu nebo zavést nové formy cvičení, které na počátku 30. let nápadně připomínaly branná cvičení. Společně s angažovaností politických stran DNP a DNSAP v *Turnvereinech* to byl hlavní důvod, proč se na počátku 30. let DTV dostal pod přísnější sledování ze strany československých úřadů.

Pro Henleinovu kariéru byla klíčová turnerská slavnost v Žatci v červenci 1933, která Henleina mimořádně proslavila a otevřela mu cestu do popředí politické reprezentace sudetských Němců.³⁰ Žatecká slavnost měla pro sudetské Němce klíčový význam. V důsledku rostoucího vlivu nacionalismu mezi sudetskými Němci, bezpochyby ovlivněným událostmi v Německu a nástupem Adolfa Hitlera k moci, se slavnost stala doslova masovým setkáním německých turnerů napříč myšlenkovým spektrem a spojila i spolky, které se vůči sobě dříve vymezovaly. Organizačně si sice řada z nich zachovala ještě nazávislost, ale dřívější antagonismus patrný především mezi katolickými a nacionálně orientovanými spolky začal postupně slábnout (Šebek 2005: 213–214). Bezprostředně po žatecké slavnosti bylo rozhodnuto o vytvoření sudetoněmecké akční fronty, jednotné organizace pro všechny sudetské Němce a v říjnu 1933 Konrad Henlein oznámil založení strany *Sudetendeutsche Heimatsfront* (dále jen SHF) (Haag 1973: 142).³¹ Hnutí záhy získalo podporu napříč nacionálně orientovanými německými spolky. Mezi přední z nich patřily *Bund der Deutschen* (Svaz Němců) či *Deutscher Kulturverband* (Německý kulturní svaz) (Šebek 2005: 215). Založení jednotné politické reprezentace pro sudetské Němce předcházelo vyjednávání elit z DNSAP a DNP, které se v souvislosti s nacistickým převzetím moci v Německu

²⁹ V roce 1930 se přejmenoval na *Kameradschaftsbund, Bund für Volks- und sozialpolitische Bildung* (Haag 1973: 137), což lze přeložit jako „Svaz kamarádství, spolek pro lidové a sociálně-politické vzdělávání“.

³⁰ Podle některých výzkumů se však Henlein proslavil spíše prostřednictvím řady mystifikací a archivní prameny či přímé výpovědi účastníků napovídají, že tzv. „henleinovská legenda“ byla vytvořena spíše účelnou manipulací s fotografiemi z žatecké slavnosti, než slavností samotnou (srov. Burian 2012: 222–224).

³¹ Pro Henleinův projev k založení SHF viz v Jahn (1937: 18–19).

obávaly reakce československých úřadů. Dle očekávání byly obě negativistické³² politické strany o pár dní později rozpuštěny (Brügel 2006: 320–321, 327) a velká část příslušníků těchto stran vstoupila do SHF, nebo uprchla do Německa. Henleina po jeho vstupu do politiky ve vedení DTV nahradil Willi Brandner.

V SHF během roku 1934 došlo k ideovému rozporu mezi příznivci národního socialismu (tj. většinou bývalými členy rozpuštěných stran) a příznivci spannismu, tj. členů KB. Henlein se ocitl v těžké pozici; okruh jeho nejbližších spolupracovníků tvořili „kamarádi“ z KB, kteří byli fakticky jeho skutečnými kamarády, na straně druhé však čelil otázce loajality vůči říšské nacistické reprezentaci, která mezi sudetskými Němci podporovala svá ideologická východiska a od spannismu se zcela jasně distancovala (Brügel 2006: 394; Kural 1993: 94).³³ Rozhodující byly v tomto sporu, který se z SdP³⁴ přelil také do DTV, roky 1936 a 1937. Již v předchozích letech obdržel Henlein od představitelů nacistického režimu řadu upozornění a výtek, kritizujících stálou přítomnost spannismu v SdP a DTV. V průběhu roku 1936 proběhlo v DTV několik personálních změn a vliv KB byl postupně různými kroky oslaben. Po smrti Hanse Ruthy,³⁵ jednoho z nejbližších Henleinových „kamarádů“, se Henlein v memorandu zaslaném Adolfu Hitlerovi oficiálně přihlásil k národnímu socialismu (Kasper 2005: 212–213).

K dalšímu vývoji a protistátní činnosti DTV ovlivněné německými národními socialisty se ještě vrátím níže, pro kontext je však třeba nyní zmínit ještě jiné tělovýchovné organizace, které rovněž usilovaly o rozbití československého státu.

b. Další nacionalistické tělovýchovné organizace německé menšiny v ČSR

*Volksport*³⁶, který vznikl v roce 1929 jako nepolitický spolek pro mládež, se paradoxně téměř ihned stal součástí DNSAP a členství v něm bylo vázáno na členství v této politické straně. Jeho role byla do jisté míry podobná jako role SA pro říšskou NSDAP. *Volksport* oficiálně organizoval pro své členy turistické pochody a pobyty v přírodě, které byly však reálně polovojenským výcvikem,

³² Tj. svým posláním a činností působící proti existenci Československa (Gebel 1999: 29).

³³ V počátcích si byly obě ideologie podobné a Spann dokonce určitou dobu věřil, že by jeho myšlení mohlo sloužit jako vědecký základ velkoněmecké politiky (Zimmermann 1999: 41). Pro nacisty však byla Spannova vize stavovského státu příliš statická a neslučitelná s revoluční dynamikou nacistického hnutí (Haag 1969).

³⁴ Henleinova SHF začala používat název *Sudetendeutsche Partei* (Sudetoněmecká strana) (Zimmermann 1999: 44).

³⁵ Ve veřejném životě byl zcela zdiskreditován pro svou homosexuální aféru. Po vzetí do vazby spáchal sebevraždu (Kasper 2005: 210).

³⁶ Celým názvem *Verband Volksport, Nationalsozialistischer Verband für Wandern, Radfahren, Spiel und Sport aller Art*, lze přeložit jako „Spolek lidového sportu, národně-socialistický spolek pro turistiku, jízdu na kole, hru a sport všeho druhu.“

doplněným propagandistickou osvětou. S příslušníky SA se členové spolku stýkali např. během společných cvičení v pohraničních oblastech. *Volksport* tak fungoval i jako informační kanál pro říšskou NSDAP. Jeho členové pravidelně zpravovali říšské vedení o vojenské infrastruktuře ČSR v pohraničí a politickém vývoji v Sudetech (Luh 1991: 27–28). *Volksport* také otevřeně používal nacistickou symboliku od nošení stejnokrojů přes vyvěšování praporů s hákovým křížem až ke společnému pozdravu „Heil Hitler“. Součástí veřejných vystoupení byly také oslavné velkoněmecké písně a protistátní hesla a popěvky. V roce 1932 přišla po sérii provokací a porušování úředních zákazů vlna domovních prohlídek a vyšetřování, aby byl nakonec s organizací *Volksport* zahájen soudní proces. Obžalovaní se dle Zákona na ochranu republiky měli spolčit k úkladům proti republice. Obvinění byli z protistátní činnosti a narušování integrity československého státu a rozhodnutím soudu byla organizace v roce 1933 rozpuštěna (Breitfelder 2008: 48, 51–52). Přestože *Volksport* nebyl ozbrojeným spolkem, jednalo se o jednu z nejnebezpečnějších organizací sudetoněmecké mládeže v ČSR. Úzké kontakty s říšskými SA, znalost pohraničního území ČSR a vojenská disciplína a výcvik členů organizace byly jasnými indikátory připravenosti *Volksportu* konat, pokud by bylo Československo vojensky napadeno.

Nationalsozialistischer Jugendverband (Svaz národně-socialistické mládeže) vznikl už v roce 1919 jako spolek sudetoněmecké mládeže. Během první poloviny 20. let byli členové organizace několikrát zastiženi při propagandistické činnosti sloužící politické straně DNSAP. Členové spolku se oblékali do úborů připomínající stejnokroje (jezdecké kalhoty a košile kombinovali s koženými botami, opaskem a čepicí s hákovým křížem) a vystupovali na stranických sjezdech DNSAP, kde manifestovali stranickou symboliku a vyvíjeli propagandistickou činnost, nebo plnili pořadatelskou funkci (Burian 2012: 131–136). Svými aktivitami, vzezřením a propojením s politickou stranou se spolek nápadně podobal říšskému *Hitlerjugend* (Breitfelder 2008: 49). Politická činnost *NS Jugendverband*, která byla v rozporu se stanovami spolku a vazby spolku na DNSAP, byly však československými orgány několikrát prokázány, a tak byl spolek v roce 1932 rozpuštěn (César a Černý 1962: 131–132).

Další organizací, jejíž působení bylo integrálně propojeno s politikou, byla organizace *Grenzlandjugend der DNP*.³⁷ Jednalo se o polovojenskou organizaci, působící v pohraničních oblastech. Její činnost byla podobná aktivitám *Volksportu*, tentokrát však v rámci DNP. *Grenzlandjugend* měla na starost především agitační a propagandistickou činnost, kterou lákala potenciální straníky či voliče, zároveň se ale také podílela na organizačním chodu předvolebních shromáždění strany. Věnovala se také přednáškové a vzdělávací činnosti svých členů. Protistátní činnost organizace spočívala především v neustálém deklarování nesmiřitelnosti sudetských Němců se stávajícími politickými poměry a rovněž hlášením práva na sebeurčení národů a připojení sudetských Němců k říši.

³⁷ Lze přeložit jako „pohraniční mládež strany DNP“.

Činnost organizace byla pozastavena v roce 1933 spolu s pozastavením činnosti DNP (Burian 2012: 171–173).

Dalším výrazným hnutím sudetoněmecké mládeže byl *Deutschböhmischer Wandervogel*, který vznikl po vzoru mateřského berlínského spolku z roku 1901. Hlavní náplní spolku byla organizace výletů do přírody a putování krajinou (od toho i název spolku). Spolek učil své členy prostému životu v souladu s přírodou, různým tělesným cvičením a hrám ve venkovním prostředí, ale i lidovým tancům a písním. Vztah k přírodě byl romantizován, příroda byla prezentována jako ideál v protikladu k rušnému městskému životu. Velký důraz byl také kladen na zdravý životní styl bez alkoholu, tabáku a nočního hýření (Jelínek 2008: 174–178).

Wandervogel přivítal příchod 1. světové války s nadšením, jelikož jeho členové disponovali fyzickým výcvikem, byli zvyklí na drsné podnebné i přírodní podmínky a na střídanou stravu. Do armády narukovali všichni zletilí příslušníci spolku s vizí očištění německého národa. Šokující válečná prohra byla interpretována jako neúspěch dosavadní spolkové práce a ve spolku se začaly objevovat návrhy na reformu jeho pedagogicko-vzdělávací činnosti. Nejsilněji je prosazoval Heinz Rutha, pozdější člen *Kameradschaftsbundu* a přítel Konrada Henleina (Zimmermann 1999: 42). V roce 1922 založil v rámci *Wandervogela* polovojeenské hnutí *Jugendschaft*³⁸ a nasměroval organizaci k politickému životu, čímž zároveň způsobil rozkol mezi členstvem, z něž se část profilovala jako konzervativní a v duchu zachování národovecké výchovy o žádné reformy nestála (Burian 2012: 180; Kasper a Kasperová 2016: 48–50). V prostředí velmi mladých a logicky ovlivnitelných lidí neměl však Rutha s prosazováním spannismu žádné větší potíže a dokonce se mu v roce 1923 podařilo donutit část *Wandervogela* přestoupit do DTV, což usnadňovala i skutečnost, že se mu do spolku podařilo po skončení války prosadit árijský paragraf a princip vůdcovství. Následně spolek přijal i nový název *Sudetendeutscher Wandervogel*³⁹ (Kasper 2005: 205–206; Jelínek 2008: 184).

Protistátní činnost *Wandervogelu* spočívala nejen v šíření národně-socialistické ideologie a spannismu, ale také v manifestaci velkoněmectví prostřednictvím pochodů, vojenských cvičení a spolupráce s ostatními sudetoněmeckými *Turnvereiny*. Největší význam však uskupení mělo v otázce socializace mládeže, jejího vzdělávání, výchovy a ideologické „osvěty“. Po roce 1938 bylo hnutí začleněno do říšské *Hitlerjugend* (Burian 2012: 181–185).

Svaz *Jungvölkischer Bund Adler und Falken*,⁴⁰ běžně nazývaný jen *Alder und Falken*, vznikl v roce 1920 a svou činností se podobal *Wandervogelovi*. Orientoval se na výchovu německé mládeže a její socializaci v německé kultuře a společnosti bez jakýchkoliv cizorodých vlivů, které by ji mohly narušit. Spolek vybudovaný na vůdcovském principu připravoval mládež sportem a výcvikem v přírodě, který

³⁸ Lze přeložit jednoduše jako „mládež“.

³⁹ Lze přeložit jako „sudetoněmecký stěhovavý pták“.

⁴⁰ Lze přeložit jako „mládežnický lidový svaz orli a sokolí“.

zahrnoval jak výkonnostní, tak vytrvalostní aktivity a především taktické bojové hry. Běžné bylo užívání velkoněmecké symboliky a útočných bojových pokřiků. Jak dále uvádí Burian (2012: 185–188), zemský úřad v Praze považoval za protistátní činnost svazu už jen samotné nošení uniform, které bylo v rozporu se stanovami spolku a rovněž kontakty s říšskými organizacemi.

Zvláštní název dalšího tělovýchovného spolku *Pfadfinder* se odvíjí od jeho anglosaských kořenů. Hnutí se začalo rozvíjet kolem roku 1909 po vzoru anglického a amerického skautingu. Převzetí anglosaského modelu tělovýchovy vyvolalo v německých nacionálních kruzích markantní odpor a první dva roky své existence hnutí bojovalo o přežití. Původní britské myšlenkové zázemí skautingu bylo nakonec rozmělněno myšlenkami, které korespondovaly s velkoněmeckou doktrínou, a skautské prvky výchovy převzali na svá bedra v německém prostředí namísto středoškolských pedagogů armádní důstojníci (Jelínek 2008: 198–199). V Sudetech se hnutí profiluje v roce 1921 pod názvem *Verband sudetendeutscher Pfadfinder* (Sudetoněmecký svaz skautů) (Kasper a Kasperová 2016: 48). Na rozdíl od výše zmíněných organizací nebylo hnutí militantní povahy a nevyvolávalo provokace a manifestace velkoněmectví. V seznamu sudetoněmeckých tělovýchovných spolků zastávalo spíše komplementární funkci, jelikož aktivně spolupracovalo se sudetoněmeckými nacionálními spolky, nicméně tato spolupráce se omezovala zpravidla pouze na akce vzdělávací a tělovýchovné povahy (Jelínek 2008: 203–205).

c. Ostatní významné tělovýchovné organizace německé menšiny v ČR

Kromě výše uvedených tělovýchovných organizací působila mezi sudetskými Němci řada dalších sportovních spolků, které se však od zmíněných odlišovaly ideologicky, často k nim stály v opozici, nebo pro ně ideologie nehrála žádnou roli. Významnou organizací do počtu členstva byl jednoznačně *Arbeiter-Turn- und Sportverband* (Dělnický tělovýchovný a sportovní svaz, dále jen ATUS), který působil po vzoru celoněmeckého ATSB⁴¹, který byl založen v německé Geře roce 1893 (ještě pod zkratkou ATB⁴²). Etablování levicově orientované organizace německého turnerstva bylo důsledkem politického vývoje přelomu století a rozdělení německé společnosti na tzv. střední a pracující třídu. Vůči nacionalisticky smýšlejícím turnerům se tak vymezila masa sympatizujících s politickou činností Sociálně-demokratické strany Německa (Krüger 2013: 1595).

Československý ATUS působící od roku 1919 pěstoval především gymnastická cvičení. Proti výkonnostnímu či jakkoliv profesionalizovanému sportu se však ohrazoval, jelikož sportovní profesionalita, tabulková měření výkonnosti a samotná soutěživost nebyly slučitelné s principy kolektivity a

⁴¹ *Arbeiter-Turn- und Sportbund*, lze přeložit jako Dělnický tělovýchovný a sportovní spolek.

⁴² *Arbeiter Turnerbund*, lze přeložit jako Dělnický tělovýchovný spolek.

solidarity a obecně se sociálně-demokratickou orientací svazu (Waic 2016: 131). Podobně jako třeba československé Dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ) se i německé dělnické tělovýchovné svazy zaměřovaly namísto soutěživosti spíše na sociální a tělovýchovný rozvoj dělnictva. V duchu proletářské solidarity bylo soutěžení v organizaci až do roku 1905 dokonce zcela zakázáno. Zákazy soutěžení byly postupně rušeny, ale týkaly se jen dílčích aktivit, nejvíce gymnastiky a některých disciplín lehké atletiky. S výše zmíněnými DTJ ATUS úzce spolupracoval, ale v roce 1921 po vzniku Komunistické strany integrace dělnického turnerstva ustala, jelikož řada spolků byla přičleněna k nově vzniklé Federaci dělnických tělovýchovných jednot (FDJT) (Luh 1988: 101–103).

Politická východiska svazového vedení také znemožňovala kontakty s DTV a s výjimkou sociální demokracie s většinou sudetoněmecké politické reprezentace.⁴³ ATUS se kromě gymnastických cvičení soustředil na fotbal a jiné míčové hry, lehkou a později těžkou atletiku a také na plavání a lyžování. Ve svazu existovala i sekce pro samaritánství a poskytování první pomoci. Cílem organizace bylo především zdraví a výchova mládeže. Do konfliktu s československým Ministerstvem veřejného zdraví a tělesné výchovy se svaz dostával především kvůli problematice financování a dotací, které ve srovnání se Sokolem považoval za nespravedlivé. Kritika mechanismu předělování finančních prostředků a nakonec i kritika samotného Sokola byla ještě zesílena hospodářskou krizí na počátku 30. let (Oellermann 2008: 68). ATUS zanikl s připojením Sudet k Německé říši.

Vedle ATUSu zastávala v sudetoněmecké tělesné výchově důležité místo ještě organizace *Die Christlich-deutsche Turnerschaft im Sudetenland*⁴⁴ (dále jen CDT), která zastupovala křesťanské turnerské spolky. CDT vzniklo v Československu v roce 1921, etablovalo se z rakouského křesťansko-turnerského hnutí CDTÖ⁴⁵. V Rakousku vzniklo křesťanské turnerstvo v návaznosti na úsilí Křesťansko-sociální strany organizovat křesťanskou mládež a spojit tyto aktivity s tělesnou výchovou. Hnutí spolupracovala zejména během turnerských slavností, na kterých se scházela ke společným cvičením, slavnostem nebo soutěžím (Wöll 2015: 13, 31–32, 70–78). S nacionálně orientovanými turnery však křesťanské turnerstvo nespolečně pracovalo, jelikož obě hnutí byla téměř po celou dobu své existence v konfliktu. V návaznosti na Schönerorovo antisemitské hnutí *Los von Rom*⁴⁶

⁴³ To byl také možná důvod, proč zůstal svaz až do roku 1938 nezávislý. Kvůli ideologickým odlišnostem nevstoupil svaz ani do *Deutscher Hauptausschuss für Leibesübungen* (DHL), zastřešující organizace německých turnerů a tělovýchovných organizací (Oellermann 2008: 73).

⁴⁴ Lze přeložit jako „křesťansko-německé turnerstvo v Sudetech“.

⁴⁵ *Christlich-deutschen Turnerschaft Österreich* lze přeložit jako křesťansko-německé turnerstvo Rakousko.

⁴⁶ *Los von Rom*, v překladu „Pryč od Říma“, bylo rakouské anti-katolické hnutí, jehož cílem byla změna konfese z katolické na protestantskou, resp. evangelickou. Podporu tyto cíle získaly především v nacionalistických kruzích, které i po sjednocení Německa v roce 1871 lpěly na neuskutečněné variantě velkoněmeckého sjednocení a nezůstávaly smířeny s existencí v katolické

odmítali všenněmecky orientovaní turneři katolické křesťanství již od svých počátků, protože ho vnímali jako náboženství, které vzešlo z judaismu (Luh 1988: 59–60).

Kontakty s DTV či jinými tělovýchovnými organizacemi nebyly kvůli náboženské a taktéž „neárijské“ orientaci svazu možné, a tak se CDT stýkal převážně s podobnými spolky z Rakouska, popř. se podílel na různých církevních událostech v ČSR (Waic 2016: 131–132). Ze strany DTV byly spolky ATUS i CDT silně kritizovány pro jejich všelidovou orientaci, která podle DTV poškozovala myšlenku německé *Volksgemeinschaft* a zároveň pro ideu společnosti, rozdělené naproti sobě bojující třídy. Ideová neslučitelnost všenněmecky orientovaných turnerů a dělnických tělovýchovných svazů se v praktické rovině projevovala verbálními atakami, které proti sobě oba tábory dlouhodobě vedly prostřednictvím svých vlastních tiskovin (Luh 1988: 103).

Antagonismus mezi oběma tábory byl výrazně oslaben až se vznikem Henleinova sudetoněmeckého hnutí, které i apriori nenacionalistické spolky uvítaly jako nástroj ke sjednocení sudetských Němců a vytvoření skutečného duchovního německého společenství. Výjimkou zůstávaly starší generace, které si vůči *völkisch* nacionalismu zachovávaly výhrady. Spojení národního a křesťanského prvku mezi mladou generací, turnery nevyjímaje, vytvořilo však solidní základ pro spolupráci sudetských Němců. Ta byla ze strany vedení SHF utvrzována tezí, že je třeba překonat roztržičnost politického stranictví a koneckonců i spolkového života a směřovat k silnému jednotnému hnutí. Smiřujícím elementem mezi oběma stranami se stalo také samotné spannovství, ve kterém byl katolicismus obsažen a které řada turnerů i členů *Kameradschaftsbundu* považovala za ideáltyp organizace německého společenství (Šebek 2005: 216–220, 306).

5. Protistátní činnost DTV

V první polovině 30. let se aktivity DTV již nápadně slučovaly s říšskými vzory. Například veřejná vystoupení v roce 1932 vzniklého *Jungturnerschaft*⁴⁷, mládežnické složky DTV, byla téměř identická s vystupováním říšské *Hitlerjugend*. V DTV byla také patrná snaha o sjednocení sudetské tělesné výchovy a nakonec i celého sudetoněmeckého hnutí, což se projevilo uzavřením spolupráce s významnými sudetoněmeckými spolky pěstujícími jiné společenské aktivity, např. s *Bund der Deutschen* (Svaz Němců) nebo s *Deutscher Kulturverband* (Německý kulturní svaz). Řada turnerských spolků se v této době věnovala branné výchově a řada důkazů vypovídala o vojenském a sabotážním výcviku turnerů (Burian 2012: 278–287, 300).

Zároveň byl však DTV nadále vnitřně oslabován napětím, vznikajícím mezi příznivci Othmara Spanna a osobami loajálními k říšskému vedení. Posledně zmínění

habsburské monarchii. Nejvýraznějším zástupcem tohoto tábora byl Georg Ritter von Schönerer, rakouský politik a antisemita, který slogan „Los von Rom“ začlenil do svého politického programu (Graf 2015: 138–139).

⁴⁷ Lze přeložit jako „mladé turnerstvo“.

dokázali koncem roku 1937 ke svému prospěchu obratně využít smrt Hanse Ruthy a vliv KB v DTV oslabit i projednáváním Ruthovy homosexuální aféry a problematizováním homosexuality v obecné rovině (Gebel 1999: 54). Ideové rozkoly mezi nacisty a spannovci oslabovaly nicméně jak DTV tak SdP i nadále a Henlein lavírující mezi oběma pozicemi byl nucen přijmout kompromisní řešení a zpřístupnit nacistům důležité posty v obou organizacích. Toto řešení však nemělo dlouhého trvání. Nařčením z homosexuality čelili brzy i další členi KB a po připojení Sudet k říši byli pro tyto důvody i odsouzeni a uvězněni. Ještě hůř dopadl Othmar Spann a jeho rodinní příslušníci, kteří byli v březnu roku 1938 zatčeni a internováni v koncentračním táboře (Haag 1973: 151–152).⁴⁸ O konci spannismu mezi sudetskými Němci tak rozhodlo říšské nacistické vedení. Konrad Henlein (a tím pádem i SdP a DTV) se v téže době definitivně přihlásil k říšské ideologii národního socialismu (Brügel 2006: 343–345). V roce 1938 přebírá DTV vedoucí úlohu ve sjednocení sudetoněmeckého turnerstva, ale i ostatních sportovních disciplín. Do sféry jeho zájmu patřila i členská základna výše zmíněných ATUS a CDT. SdP plánovala prostřednictvím DTV podchytit i mládež, sdruženou prostřednictvím jiných spolků v DHL. Úspěšné „pohlčení“ řady spolků završila v červenci 1938 velká turnerská slavnost ve Vratislavi, kde turneři zdravili Adolfa Hitlera se zdviženou pravicí a zaznívala hesla jako např. „*Wir wollen Heim ins Reich*“⁴⁹. Je třeba asi zmínit, že československé úřady proti této akci ani proti naprosto otevřené demonstraci nacistické symboliky a vůle sudetských Němců k připojení k říši nepodnikly v podstatě nic (Burian 2012: 293, 296, 304–309). Další uplatnění našli vycvičení turneři ve složkách, které se přímo podílely na rozbití Československa. Řada z nich byla inkorporována do polovojenské *Ordnerdienst*⁵⁰, tj. pořádkových oddílů, které chránily členy Henleinovy SdP (tělesa ale vznikala už od roku 1932 ze členů spolků *NS Jugendverband* nebo známějšího *Volksportu* a původně chránila stranické sjezdy DNSAP). Ordneři oblékali stejnokroje a vystupovali ve vojenských formacích. Z těchto oddílů se pak záhy stala *Freiwilliger Schutzdienst* (dále jen FS),⁵¹ předchůdce nebezpečnějších *Sudetendeutsches Freikorps* (Gebel 1999: 57). Do čela FS byl jmenován

⁴⁸ Záležitost s *Kameradschaftsbundem* dobře ukazuje na vnitřní nejednotu velkoněmečtví. Spannismus jako myšlenkový směr se stal jedním z hlavních reprezentantů myšlenky Evropy pod německou hegemonií a v mnohém se tato ideologie slučovala s požadavky národního socialismu, avšak i přes ideovou blízkost jím byla zničena. KB se totiž po celou dobu své existence profilel jako úzká elitní skupina vysokoškolských intelektuálů, která představovala potenciální riziko pro nacistický vliv na sudetoněmeckou iredentu. Berlín dráždila i ideologická i personální nezávislost KB. Postupné uvěznění členů KB a následná likvidace organizace nacisty byla důkazem, že v otázce dosažení společných velkoněmeckých cílů nehrála nakonec vliv idea, ale pouze politická moc (více viz Haag 1973).

⁴⁹ Lze přeložit jako „Chceme domů do Říše“.

⁵⁰ Lze přeložit jako „pořádková služba“.

⁵¹ Dobrovolná ochranná služba, která fungovala jako pořadatelská služba pro Henleinovy SdP. Reálně byla údernou organizací vůči všem živlům, které narušovaly činnost strany (Broszat 1961: 56–57).

jeden z nejvýše postavených turnerů Willi Brandner, který organizoval pravidelné odvody turnerů do služeb FS. Během několika týdnů se objevila řada důkazů, že FS není pouhou pořádkovou službou řízenou SdP, ale že je reálně řízena říšskými jednotkami SA. Vybraní členové FS byli vysíláni do Německa k intenzivnímu vojenskému tréninku se zbraněmi (Luh 1988: 417–420).

Protistátní činnost FS spočívala kromě ochrany SdP v otevřených provokacích směřovaných vůči českému národu. Časté bylo přemalovávání českých nápisů německými, drobné útoky na budovy vzdělávacích institucí nebo veřejné správy, popř. potyčky s příslušníky ozbrojených sborů. Časem se nicméně výpady FS zhoršily a jejich činnost nabyla sabotážní povahy. Příkladem bylo mimo jiné přerušování telefonického spojení nebo přepadávání policejních, celních či dopravních stanic. Při násilných demonstracích muselo být vůči FS několikrát využito zásahu československé armády (Burian 2012: 341–345). Až v září 1938 upozornilo Ministerstvo vnitra, že FS je s největší pravděpodobností předvojem vpádu říšské armády do Sudet a vláda se dohodla, že bude pozastavena činnost FS a dojde k rozpuštění stran SdP a KdP⁵². Rozpuštění stran bylo nicméně zcela v souladu se záměry říšských nacistů, kteří v otázce sudetoněmecké menšiny kladli už od počátku roku vůči ČSR vysoké požadavky, doprovázené neustálým odkazováním na právo na sebeurčení národů, respektive zrovnoprávnění Němců s českým národem. Cíl byl nasnadě: vyprovokovat československé úřady k odmítavé reakci na sudetoněmecké požadavky a činnost iredenty spojit s průkaznou diskriminací ze strany ČSR (Brügel 2006: 411–412). Zakázanou FS v pohraničních oblastech okamžitě nahradil sbor *Freikorps „Heimatland“*, který začal obsazovat pohraniční města a odzbrojovat československé silové složky. Mezitím na rozkaz Adolfa Hitlera vznikají v Německu *Sudetendeutsches Freikorps* (dále jen SFK) s přímým cílem destabilizace československého pohraničí. V čele SFK stanul „překvapivě“ Konrad Henlein, který ještě před rozpuštěním SdP uprchl do Německa a ke štábu SFK se přidali i zástupci *Wehrmachtu*, SA, SS, NSDAP a říšské zpravodajské služby *Abwehr* (Burian 2012: 363–365).

Aktivita, kterými SFK podřývaly existenci československého státu, jsou již známou kapitolou historie, stejně jako další vývoj politické kariéry Konrada Henleina (jeho ustanovení říšským komisařem pro sudetoněmecké území) a nakonec i samotné připojení tohoto území k Hitlerově říši. Podstatné však je si zde uvědomit, jací lidé tvořili ozbrojené jednotky SFK: turneři, kteří nebyli naverbováni do zmíněné militantní organizace, zůstali sdružení v DTV a podobně jako ostatní sudetoněmecké organizace byli začleněni do říšských struktur. DTV zaniká v lednu roku 1939 začleněním do říšského *Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen* (Nacionálně socialistického říšského svazu pro tělesná cvičení), ve kterém mnohaleté dějiny turnerů

⁵² *Karpathendeutsche Partei*, Karpatoněmecká strana, reprezentující německou menšinu na Slovensku a v Podkarpatské Rusi.

navzdory jejich očekávání na nějakou dobu končí. S vypuknutím válečného konfliktu byla většina z nich odvelena na frontu (Luh 1988: 434).

6. Závěr

Přestože v ČSR existovala řada německých sportovních spolků, v jejichž zájmu stál výhradně sport a vykazovaly buď jinou, nebo žádnou ideologickou, resp. politickou orientaci, nesehrály v novodobých dějinách turnerství tak významnou roli jako spolky nacionálně orientované. Velkoněmectví jako ideový směr bylo v německé spolkové činnosti mnohem výraznější a netýkalo se jen svazů sportovních (řada výrazně nacionálně orientovaných organizací vznikala např. v odvětví kultury a umění).⁵³ Vráťm-li se k hlavnímu reprezentantovi sudetoněmeckého sportu a tělovýchovy, tedy k DTV, je možné na pozadí vývoje organizace dobře pozorovat zaktivování velkoněmecké ideologie a pokusy o propojení organizace se sudetoněmeckou politikou. Byť bylo ale turnerstvo nacionálně orientováno již od svého vzniku (Jahnův odpor proti francouzské okupaci byl pro vývoj tohoto myšlenkového pozadí turnerstva určující), domnívám se, že bylo dřívější německé národovectví spíše kulturního rázu a nesměřovalo ke konkrétním politickým cílům. Politizace hnutí nastala až po 1. světové válce s přijímáním árijských paragrafů do stanov jednotlivých spolků a s následným bojem o moc ve vedení mezi členy *Kameradschaftsbundu* a nacisty.

Z politologické perspektivy je na vývoji turnerského hnutí zajímavý především rozpor mezi proklamovanou velkoněmeckou ideologií a konkrétními rozdíly v politice jednotlivých velkoněmeckých uskupení, podmíněnými pokusy o získání politické moci. Příkladem za všechny je „ideový zvrat“, který náhle nastal u samotného vůdce sudetoněmeckých turnerů Konrada Henleina, řadu let oddaného příznivce spanismu, jenž se nakonec pod tlakem okolností neváhal přihlásit k ideologii národního socialismu. Ještě zajímavější byla však samotná československá reakce na přítomnost rušivého sudetoněmeckého elementu, který po několik let různými způsoby usiloval o narušení československého státu.

Na otázku proč československé úřady nezasáhly proti sudetoněmeckým provokacím ostřeji už v jejich zárodku a nepředěly tak událostem, které nakonec stát (na nějakou dobu) zničily, je těžké uspokojivě odpovědět.⁵⁴ Je však možné se domnívat, že rušivou činnost sudetoněmecké iredenty bylo obtížné efektivně potírat s ohledem na nedostatečnou právní úpravu⁵⁵ v kombinaci s mladými institucemi a

⁵³ Pro přehled nacionalistických spolků v českých a rakouských zemích viz např. Kořalka (1963: 12–18).

⁵⁴ Konkrétní vyjádření jednotlivých úřadů, zemských správ, ministerstev, policejního prezidia a Druhého oddělení Hlavního štábu (zpravodajská služba ČSR) ve své práci často cituje Michal Burian (2012).

⁵⁵ V roce 1923 byl sice přijat vládní návrh Zákona na ochranu republiky, konkrétní skutky směřující k úkladům o republiku jsou v něm však popsány jen velmi vágně (viz Zákon na ochranu republiky 50/1923: § 1–3).

rozsáhlou agendou, se kterou se po vzniku státu musely československé instituce vypořádat. Logickým vysvětlením podivuhodné netečnosti československých úřadů je také fakt mnohaletého soužití českého národa s příslušníky národa německého a z toho vyvěrající shovívavost a tolerance vůči německým národním aktivitám. Třetím možným vysvětlením na základě výše uvedených faktů může být i neefektivní komunikace mezi jednotlivými úřady a neschopnost zaujmout jednotné stanovisko; jen tak se dají interpretovat opakované apely československé zpravodajské služby na vedení československého státu, které často zůstávaly bez odezvy, popř. se reakce omezovaly na zásahy lokálních úřadů bez jakékoliv ambice shodnout se na společném postupu řešení pro další případy (jak ve své práci ostatně naznačuje i Burian [2012]). Nedostatečnost právní úpravy byla možná také limitujícím faktorem pro schopnost usvědčit protistátní činnost zmíněných organizací na základě důkazního materiálu. Škodlivost spolků tak byla posuzována jen na základě již zmíněného Zákona na ochranu republiky a dále dle vlastních stanov spolků, jejichž podobu udávala zastaralá rakouská právní úprava z roku 1851.⁵⁶ Přihlédnout zde však můžeme také k již výše zmíněné snaze československého státu pěstovat veškerý spolkový život na základě demokratických a liberálních principů, které byly českému i slovenskému národu před vznikem samostatného státu dlouho upírány.

Činnost, kterou sudetoněmecké tělovýchovné organizace vyvíjely, byla těžko postižitelná, jelikož domovní prohlídky a vyšetřování podezřelých osob často odhalily jen drobnosti, jako např. zakládající listiny nových spolků, jejichž reálná existence a činnost však prokázána nebyla. Skutečnost, že zmíněné organizace poskytovaly svým členům polovojskový výcvik a později i trénink sabotážních technik a útočných strategií, nevyplývala z písemných stanov spolků a v praxi tak zůstávala v podstatě neprokazatelná. Většina úředních postihů se tak omezovala pouze na zákazy symboliky či užívání uniforem a pokyny k pozastavení činnosti či rozpuštění spolků přicházely s výjimkou procesu s *Volksportem* jen velmi vzácně.

Částečně tedy i zásluhou české strany se politickým vůdcům sudetoněmecké iredenty podařilo vycvičit masy turnerstva tak, aby byly schopny na konci 30. let aktivně chránit sudetoněmeckou politickou reprezentaci a systematicky nabourávat existenci československého státu. Do vzniku *Sudetendeutsches Freikorps*, jejichž zřízení již podléhalo říšské jurisdikci, byla sudetoněmecká spolková činnost výhradně v rukou československých úřadů. Pro turnery samotné mělo vysněné připojení Sudet k Německé říši ale nakonec smutné důsledky. Sudetoněmecké turnerské hnutí se tak vlastně stalo obětí svého vlastního cíle: pomohlo k rozpadu československého státu a krátkodobému vytvoření velkoněmecké říše, o pár let později však samo utrpělo zdrcující ztráty v nadcházejícím válečném konfliktu.

⁵⁶ Jednalo se o Zákon o právě spolčovacím 134/1867, který umožňoval vznik spolků na základě oznámení stanov příslušného spolku státním úřadům. Pokud nebyly tyto stanovy do čtyř týdnů od ohlášení zamítnuty, mohl spolek vzniknout (více viz ve Waic 2013: 9).

Bibliografie

- Bertsch, Matthias (2011). „Vaterländische Leibesübungen. Friedrich Ludwig Jahn eröffnete vor 200 Jahren den ersten deutschen Turnplatz.“ *Deutschlandfunk Kultur*. 19. 6. 2011 (http://www.deutschlandfunkkultur.de/vaterlaendische-leibesuebungen.932.de.html?dram:article_id=131206, 1. 8. 2017), nestránkováno
- Breitfelder, Miroslav (2008). „Volkssport a jeho proces.“ In: Breitfelder, Miroslav ed., *Dějepis XXIII. Sborník katedry historie napsán a sestaven k šedesátým narozeninám katedry 1948–2008*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 48–60
- Broszat, Martin (1961). „Das Sudetendeutsche Freikorps.“ *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 9(1): 30–49
- Brügel, Johann Wolfgang (2006). *Češi a Němci 1918–1938*. Praha: Academia
- Burian, Michal (2012). *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918–1938*. Praha: Karolinum
- César, Jaroslav a Bohumil Černý (1962). *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938. Díl I. (1918–1938)*. Praha: Československá akademie věd
- Cornwall, Mark (1994). „The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940.“ *The English Historical Review* 109(433): 914–951
- Deutscher Turnverband [nedatováno]. *Die völkische Turnbewegung*. Gablonz a. N.: Deutscher Turnverband
- Eisenberg, Christiane (1996). „Charismatic National Leader: Turnvater Jahn.“ In: Holt, Richard – Mangan, J. A. – Lanfranchi, Pierre (eds.), *European Heroes: Myth, Identity, Sport*. London: Frank Cass & Co., 14–27
- Flags of the World (2017). German Athletics Federation (1848–1860 / since 1950). Deutscher Turnerbund (<https://flagspot.net/images/d/de@dtl.ns.gif>, 6. 8. 2017)
- Gebel, Ralf (1999). „Heim ins Reich!“ *Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*. München: Oldenbourg
- Gobineau, Arthur de (1942a). *O nerovnosti lidských plemen. Díl I*. Praha: Orbis
- Gobineau, Arthur de (1942b). *O nerovnosti lidských plemen. Díl II*. Praha: Orbis
- Graf, Alexander (2015). *"Los von Rom" und "heim ins Reich": Das deutschnationale Akademikermilieu an den cisleithanischen Hochschulen der Habsburgermonarchie 1859–1914*. Münster: LIT Verlag
- Greenfeld, Liah (1992). *Nationalism. Five Roads to Modernity*. London – Cambridge: Harvard UP
- Haag, John J. (1969). *Othmar Spann and the Politics of „Totality“. Corporatism in Theory and Practice*. Ann Arbor: University Microfilms
- Haag, John J. (1973). „'Knights of the Spirit': The Kameradschaftsbund.“ *Journal of Contemporary History* 8(3): 133–153. DOI 10.1177/002200947300800307
- Hahnová, Eva (2014). *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia
- Hermsdorfer Sporgeschichte (2018). „Vereinlogos – vor 1945“ (http://www.hermsdorf-regional.de/sport/Grafiken_Logos/zz-Logos_vor_1945.htm, 20. 1. 2018)
- Hofmann, Annette R. a Gertrud Pfister (2004). „Turnen – a Forgotten Movement Culture: Its Beginnings in Germany and Diffusion in the United States.“ In: Hofmann, Annette R.(ed.), *Turnen and Sport. Transatlantic Transfers*. Münster: Waxmann Verlag, 11–24
- Chamberlain, Houston Stewart (1899). *Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts. I. Hälfte*. München: Verlagsanstalt F. Bruckmann

- Jahn, Friedrich Ludwig a Ernst W. B. Eiselen (1816). *Die deutsche Turnkunst, zur Einrichtung der Turnplätze dargestellt*. Berlin: publikováno na náklady autora
- Jahn, Friedrich L. (1800). *Über die Beförderung des Patriotismus im preussischen Reiche*. Halle: Hendel
- Jahn, Friedrich Ludwig (1810). *Deutsches Volksthum*. Lübeck: Niemann u. a.
- Jahn, Rudolf (1937). *Konrad Henlein spricht. Reden zur politischen Volksbewegung der Sudetendeutschen*. Karlsbad – Leipzig: Karl H. Frank
- Jelínek, Tomáš (2008). „Německé ‚hnutí mládeže‘ v Čechách.“ In: Waic, Marek a kol., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 174–208
- Kasper, Tomáš a Dana Kasperová (2016). *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933*. Praha: Academia
- Kasper, Tomáš (2005). „Sudetoněmecké hnutí mládeže a národně politická výchova v letech 1918–1933.“ *Pedagogika* 55(3): 204–216
- Kořalka, Jiří (1963). *Všenněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd
- Krüger, Michael (2013). „The History of German Sports Clubs: Between Integration and Emigration.“ *The International Journal of the History and Sport* 30(14): 1596–1603
- Křen, Jan (2013). *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Praha: Karolinum
- Kural, Václav (1993). „Československo jako národní stát? Sudetoněmecký problém.“ In: Hoensch, Jörg K. a Dušak Kováč (eds.), *Ztroskotání společenství. Češi, Němci a Slováci v první republice 1918–1939*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 88–99
- Landheer, Barth (1931). „Othmar Spann's Social Theories.“ *Journal of Political Economy* 39(2): 239–248. DOI 10.1086/254199
- Luh, Andreas (1988). *Der Deutscher Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München: R. Oldenbourg Verlag
- Luh, Andreas (1991). „Die deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei in Sudetenland: völkische Arbeiterpartei und faschistische Bewegung.“ *Bohemia* 32(1): 23–38
- Lutz, Rolland Ray (1976). „Father Jahn and his Teacher-Revolutionaries from the German Student Movement.“ *The Journal of Modern History* 48(2): 1–34. DOI 10.1086/241522
- Malcolm, Dominic (2008). *The SAGE Dictionary of Sports Studies*. Los Angeles – London – New Delhi – Singapore: SAGE Publications
- Merkel, Udo (2003). „The Politics of Physical Culture and German Nationalism. Turnen versus English Sports and French Olympism, 1871–1914.“ *German Politics and Society* 21(2): 69–96
- Mosse, George L. (1996). *The Image of a Man. The Creation of Modern Masculinity*. New York: Oxford University Press
- Oellermann, Thomas (2008). „Dělnický tělovýchovný a sportovní svaz v první československé republice.“ In: Waic, Marek ed., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum, 65–82
- Olivová, Věra (1979). *Lidé a bry: historická geneze sportu*. Praha: Olympia
- Pfister, Gertrud (2003). „Cultural Confrontations: German Turnen, Swedish Gymnastics and English Sport – European Diversity in Physical Activities from a Historical Perspective.“ *Culture, Sport, Society* 6(1): 61–91. DOI 10.1080/14610980312331271489
- Pfister, Gertrud (2011). „200 Jahre Turnbewegung - von der Hasenheide bis heute.“ *Bundeszentrale für politische Bildung*. 12. 4. 2011 (<http://www.bpb.de/apuz/33345/200-jahre-turnbewegung-von-der-hasenheide-bis-heute?p=all>, 2. 8. 2017), nestránkováno

- Reinhardt, Hartmut (2008). „Böse Geister und verirrte Träumer Bemerkungen zur Thematik des politischen Mords und des Attentats im europäischen Roman des 19. Jahrhunderts.“ *Kritische Berichte. Zeitschrift für Kunst- und Kulturwissenschaften* 26(2): 81–88
- Saure, Felix (2009). „Beautiful Bodies, Exercising Warriors and Original Peoples: Sports, Greek Antiquity and National Identity from Winckelmann to ‘Turnvater Jahn’.“ *German History* 27(3): 358–373. DOI 10.1093/gerhis/ghp031
- Schorske, Carl E. (1967). „Politics in a New Key: An Austrian Triptych.“ *The Journal of Modern History*, 39(4): 343–386
- Snyder, Louis Leo (1969). *German Nationalism: The Tragedy of the People. Extremism Contra Liberalism in Modern German History*. Port Washington N.Y.: Kennikat Press
- Šebek, Jaroslav (2005). *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury
- Šinkovský, Roman (2008). „Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918.“ In: Waic, Marek a kol., *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum: 9–36
- Waic, Marek (2013). *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha: Karolinum
- Waic, Marek (2016). *Tělesná výchova a sport v životě meziválečného Československa*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky
- Waic, Marek a kol. (2008). *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum
- Wildmann, Daniel (2009). *Der veränderbare Körper. Jüdische Turnen, Männlichkeit und das Wiedergewinnen von Geschichte in Deutschland um 1900*. London: Leo Baeck Institute
- Wöll, Ingolf (2015). *FRISCH FROMM FRÖHLICH FREI. Geschichte(n) der christlichen Turn- und Sportbewegung Österreichs von den Anfängen bis 1938*. Salzburg: Residenz Verlag
- Zákon č. 134/1867 ř. z., Zákon o právě spolčovací ze dne 15. listopadu 1867. Dostupné na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/134-1867.htm>
- Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., Zákon na ochranu republiky přijatý dne 19. března 1923. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3996_01.htm
- Zimmermann, Volker (1999). *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha: Prostor
-

Sport Clubs and the Turner Movement as Instruments of the Sudeten German Irredentists: The Role of Sudeten German Sport Organizations in Breaking Up Czechoslovakia

SUMMARY

The turner movement, founded in the beginning of 19th century by Friedrich L. Jahn, who was also known as “Turnvater Jahn”, played a very important role in organizing leisure time activities of German youth. It was also very significant for the Sudeten German population in the first half of the 20th century. Having split from the Austrian turner movement, the Sudeten German Turners adopted not only the entire exercise practice, but also a part of Jahn’s ideological basis, which they championed to the

German Nationalists. Despite the main goal of physical and moral education of Sudeten German youth and the declared non-political nature of the Turner movement, over the course of time it became a political instrument of Sudeten German political forces and engaged in subversive activities against the Czechoslovakian state.

Not even the irreconcilable ideological contradictions within the core of the Turner movement could stop the Sudeten German Turners from defining themselves in opposition to the other gymnastic and sport clubs in Czechoslovakia as well as from disseminating the nationalist or even Pan-German goals within its territory. The clubs provided their members with complex physical education. Their influence went far beyond physical training, in having a strong impact in the education, socialization and bonding of its members.

This article aims to introduce some of the political goals of the Sudeten German political elites and provide an overview of the development of the Turner movement. Most importantly, it describes the main Sudeten German Turner organization in Czechoslovakia, the DTV (*Deutscher Turnverband*). The article also attempts to explain how the originally apolitical gymnastic movement changed and then contributed to the breakup the Czechoslovakian state.

The study is divided into four sections, plus the Introduction and the Conclusion. In the second section, the general historical development of the Turner movement is analyzed. The third section clarifies the ideological basis of the movement. The fourth one outlines the development, structure and functioning of the main turner organization DTV. In addition, it reports on the other nationalist and non-nationalist German sport organizations. Finally, the fifth section analyzes the rebellious activities of those organizations.

The main findings of the article are following: The majority of the German gymnastic organizations and sport clubs including the Turner movement were originally designed as non-political. However, most of them cooperated with Sudeten German political parties and participated in Nationalist politics which contributed to the breakup of Czechoslovakia. They also provided an important basis for the physical training of youth, which became significant at the outbreak of World War II. In case of sport organizations and in most cases other cultural or hobby organizations, these were not created with political intentions. Participation of the Sudeten German sport clubs in breaking up the Czechoslovakian state was more likely a question of skillful politics of the German political elites, rather than an obvious intent of the Turners themselves.

Přílohy

Příloha č. 1

Původní „jahnovský“ turnerský znak, složený ze čtyř písmen F: „Frisch, Fromm, Fröhlich, Frei“.

zdroj: Hermsdorfer Sportgeschichte 2018.

Příloha č. 2

Znak užívaný rakouským *Deutscher Turnbund* (DTB), který se začal v symbolice sudetoněmeckého *Deutscher Turnverband* (DTV) objevovat ve 30. letech 20. století.

Zdroj: Flags of the World 2017.